

ЕКОНОМІКА ПРАЦІ

УДК 331.5:332.1

© Ворвинець Б.М., 2015

Чернігівський національний технологічний університет, Чернігів

НАПРЯМКИ МОДЕРНІЗАЦІЇ ІНСТИТУЦІЙНОГО СЕРЕДОВИЩА У СФЕРІ ЗАЙНЯТОСТІ

Досліджуються умови формування інституційного середовища ринку праці в Україні. Визначено ряд факторів, які впливають на формування інституційного середовища, приведена схема інституційного середовища ринку праці та запропоновано ряд напрямів його модернізації.

Ключові слова: модернізація, інституційне середовище, ринок праці, формальні інститути, неформальні інститути, зайнятість.

Постановка проблеми. В умовах прискорення інтеграційних процесів України у світові політичні та економічні процеси, а також посилення тиску глобалізації постає завдання побудови суспільства інновацій і визначення ефективних траєкторій та ймовірних контурів модернізації економіки, що дасть змогу ввійти до числа високорозвинених країн і зайняти високу рейтингову позицію в динамічно мінливій структурі світу. Особливо актуально це для соціально-трудова відносин у країні, регулювання яких має виразно ситуативний, а подекуди асоціативний характер. Ефекти модернізації визначаються готовністю і спроможністю суспільства не лише впроваджувати новітні технологічні досягнення, а й модернізувати відносини ринку праці: відтворювати необхідні соціально-професійні верстви населення і структуру зайнятості, адаптувати систему соціальних цінностей у сфері праці та інституційне середовище, нівелювати соціально-трудова ризики і потрясіння.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Аналізу інституційного середовища ринку праці присвячено багато робіт як вітчизняних, так і закордонних авторів. Аналіз законодавства про захист зайнятості та його вплив на ринок праці представлений в роботах таких закордонних авторів як Дж. Ботеро, Ф. Хайек, В.Сіберт і ін. Серед вітчизняних авторів, які займалися дослідженням інституційного середовища вітчизняного ринку праці, можна виділити науковий доробок Бондура С.І., Бутка М.П., Онікієнка В.В., Заяць Т.А., Макарової О.М., Ліанової Е.М., Садової У.Я., Семів Л.К., Чернявської О.В., Безтелесної Л.І., Мазурок П.П., Мурашка М.І. та ін. [1].

Вплив інституціонального аспекту на економічний розвиток та якість життя населення має широке визнання в світі. За даною темою існує велика кількість праць як закордонних, так і вітчизняних вчених: Олейника А.М., Кундакчян Р.М., Гукалової І.В., Фахрутдинові Е.В. Вивченню проблем інституційної економіки присвячені роботи Т. Веблена, О.Уільямсона, Д. Норта, В. Попова та інших відомих економістів [2, 3].

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. Незважаючи на велику кількість досліджень з питань інституційного середовища ринку праці лишається багато важливих питань з проблеми інституційної перебудови для забезпечення належної якості життя населення, з визначенням функціональних особливостей інституційного середовища вітчизняного ринку праці тощо.

Формулювання цілей статті. Метою статті – є необхідність здійснити аналіз розвитку інституційного середовища ринку праці, виявити, які фактори впливають на його розвиток та виділи напрям його модернізації в сучасних умовах розвитку.

Викладення основного матеріалу. Серед основних факторів економічного росту кожної країни найважливішою складовою є людський фактор. За даними Всесвітнього банку, який дослідив 192 країни, тільки 16% економічного росту в країнах з перехідною економікою обумовлений тільки виробничим потенціалом (обладнання, споруди, виробнича інфраструктура), 20% – природні ресурси, а решта 64% пов'язані з людським та соціальним капіталом [4, с. 97-100].

Прогрес світової цивілізації в ХХ ст. переконливо показав, що найбільших успіхів досягли ті країни, які послідовно здійснювали переорієнтацію економіки з екстенсивного на інтенсивний шлях розвитку, коли їх міць визначається не тільки і не стільки обсягами, скільки структурою і якістю виробництва, швидкістю оборотності та оновлення, матеріалізацією досягнень сучасної науково-технічної революції відповідно до потреб людини, необхідністю збереження та поліпшення зовнішнього середовища. Ці чинники органічно пов'язані з формуванням якісно нових потенційних можливостей людини в його творчій діяльності [5, с. 370-403].

Недосконалість відповідного інституціонального середовища в країні найбільшою мірою стосується формування інститутів ринку праці, незважаючи на те, що на початку ринкових перетворень були запроваджені такі базові інститути, як мінімальна заробітна

плата, єдина тарифна сітка для оплати праці бюджетників, державна програма зайнятості населення, система страхування від безробіття; виникли об'єднання роботодавців, були переформатовані профспілки.

Проте слід відзначити, що загальносвітовий процес інституціоналізації ринку праці в Україні має свою специфіку, відбувається складно й суперечливо, супроводжується реформуванням існуючих інститутів або створенням нових, що не завжди ефективно функціонують.

Формування інституціонального середовища в країні відбувалося практично в спонтанному режимі, без необхідного взаємозв'язку між державою, підприємцями, працівниками, наслідком чого було зростання безробіття, поглиблення диференціації та зниження реальних доходів населення, соціальна невдоволеність різних верств населення (підприємців, чорнобильців, афганців, працівників освіти та ін.) [6, с. 11-29].

В цих умовах важливого значення набувають теоретичні дослідження методологічних основ формування інституціонального середовища ринку праці як важливого фактора соціально-економічного розвитку.

Д. Норт і Л. Девіс розглядають інституційне середовище як сукупність основоположних політичних, соціальних та юридичних правил, які створюють базис для виробництва, обміну, розподілу та споживання обмежених благ 17 вищого і нижчого порядків [7].

Інституційне середовище – це стійкі економічні та соціальні зв'язки між людьми, норми і правила, на основі яких формуються економічні та соціальні відносини і реалізується той чи інший спосіб господарювання. Дієве інституційне середовище сприяє зниженню управлінських ризиків, трансакційних витрат і збільшує сукупний дохід нації.

Інституціональне середовище – це, передусім, законодавча база держави та інші інституціональні структури, що створюються на її основі, а також соціальні механізми, які ними визначаються (у політиці – вибори, в економіці – ринок).

Під інститутами розуміють розроблені людьми формальні (закони, конституції) і неформальні (договори і добровільно прийняті кодекси поведінки) обмеження, а також фактори примусу, що структурують соціальну взаємодію суб'єктів та визначають «правила гри» в суспільстві.

Основоположник інституціоналізму Д. Норт виділяє три головні елементи у складі інститутів [8]:

1) формальні інститути – це інститути, в яких об'єм функцій, засобів і методів регулюються приписами законів чи інших правових актів, формально затверджених розпоряджень, постанов, правил, регламентів, та ін. Формальними соціальними інститутами є правила, закони,

нормативні акти, які реалізуються через діяльність держави, суду, сім'ї та інших організацій. Свої управлінські і контрольні функції ці інститути здійснюють на основі чітко встановлених формальних негативних та позитивних санкцій;

2) неформальні інститути – це інститути, що створені в результаті культурної та соціальної інформації. Неформальні інститути властиві сучасній економічній системі. Їх існування обумовлене необхідністю координації дій суспільства, що не регулюються формальними законами. Являючись засобами координації форм людської взаємодії, що послідовно повторюються, неформальні інститути носять характер соціально-санкціонованих норм поведінки продовження, розвитку, модифікації формальних правил.

3) механізми примусу, що забезпечують дотримання правил (суди, міліція і т.д.).

При цьому основними функціями інститутів є: координаційна (узгодження інтересів); перерозподільна; зниження трансакційних витрат (в сфері обміну).

Соціально-економічні та політичні інститути детермінують роль індивіда в суспільстві (найманий працівник, власник, чиновник, політик), вводять його дії у прийнятні для суспільства рамки і, певною мірою, впливають на вибір рішень. Проте – і це одна з обов'язкових умов прогресу – людина приймає рішення, керуючись внутрішніми, індивідуальними мотивами, джерелом яких є потреби та особистісні властивості [6].

Таким чином, інституціональна структура економічного розвитку – це сукупність взаємопов'язаних інститутів (формальних і неформальних відносин), що створюють механізм соціального розвитку.

Сучасний етап прогресу неформальних структур на основі використання інформаційних, телекомунікаційних та інтелектуальних технологій, а також людського фактору стає одним з домінуючих. Відповідно кінцевою ціллю соціально-економічного та інституціонального розвитку країни і її регіонів є забезпечення добробуту усього населення і підвищення якості життя окремої особистості [3].

В розширеному вигляді структуру інституційного середовища можна представити у вигляді двох взаємопов'язаних підсистем (рис. 1):

1) нормативно-правова підсистема інституційного середовища;

2) організаційно-технічна підсистема інституційного середовища.

Нормативно-правова підсистема інституційного середовища включає суспільні стереотипи, ділову етику, умовності та обмеження поведінки, які під впливом особливостей кожної сфери діяльності перетворюються у специфічні форми поведінки громадських суб'єктів – виробничу, споживчу, трансакційну.

Рис. 1. Структура інституційного середовища

* Джерело: складено за [3, 9]

У рамках організаційно-технічної підсистеми виділяються організаційні структури суб'єктів та їхні організаційно-правові форми, а також рівні організації взаємодій: товарні, фінансові, регіональні, загальнонаціональні ринки. Такий підхід до розгляду структури інституційного середовища є доцільним, оскільки дає уяву про формування основних видів інститутів, які здатні впливати на формування та розвиток процесів в будь-якій сфері економічного життя як країни так і її регіональних складових.

Інституційне середовища формується під впливом відповідних чинників, а саме:

- чинники відносин – сімейні, навчально-виховні, виробничо-ділові тощо;
- чинники впливовості – (правові, ідеологічні, культурно-історичні тощо);
- чинники регулювання (важелі) – адміністративні, організаційно-економічні, мотиваційні, правові тощо.

На процес трансформації інституційного середовища впливають ряд факторів: природно-географічні фактори, соціально-культурні фактори, технологічні фактори, економічні та політичні фактори.

Вплив кожного з цих факторів не є рівноцінним у процесі трансформації інституційного середовища. Вплив природно-географічних факторів є стабільним якщо не відбувається глобальних природних та

історичних катаклізмів (зміна клімату, переселення народів, екологічні та техногенні катастрофи). Якщо все ж таки відбуваються такі зміни то вони будуть носити масштабний і революційний характер. Природно-географічний та соціально-культурний фактори завдяки своїй стабільності формують поведінкові стереотипи в довготривалому періоді (менталітет) і через еволюцію неформальних інститутів впливають на формальні. Економічне та політичне середовище є найбільш динамічним і рухливим у часі та впливає на правову нормотворчість. Зміни відбуваються, насамперед, на динаміці формальної складової інституційного середовища, діючи на неформальні інститути опосередковано. Технологічні фактори, будучи більш динамічними, безпосередньо впливають на формування правових актів та адаптацію поведінки суб'єктів, оскільки високі технології вимагають нового менталітету. Зрушення в технологічному, природно-географічному середовищі носять революційний і незворотний характер. Зміни у політичній системі зазвичай бувають викликані випередженням розвитку неформальних інститутів, а в разі революційних політичних змін можливий інституційний розрив, що призводить до системної нестабільності; поступова ж еволюція політичної системи забезпечує адекватну рівновагу інститутів. Ситуація інституційної рівноваги

зовсім не означає, що всі суб'єкти задоволені існуючими інституційними рамками. Вона означає лише те, що за певних відносних втрат і вигід від проведення інституційних змін не вигідно здійснювати інституційні трансакції. Відсутність стабільних інституційних рамок ускладнює координацію дій суб'єктів суспільства і тим самим не сприяє забезпеченню ефективного функціонування соціально-економічної системи [6].

Розглянемо інституційне середовище українського ринку праці. Відносини щодо забезпечення зайнятості та працевлаштування регулюються Законом України «Про зайнятість населення» від 5.07.2012 р. (з подальшими змінами і доповненнями) [10], Кодекс законів про працю України (розділ III-A «Забезпечення зайнятості вивільнених працівників») [11], а також соціально-партнерськими угодами і колективними договорами.

У забезпеченні зайнятості в нашій країні беруть участь державні органи двох видів: загальні та спеціальні. До загальних органів, які здійснюють свої діяльність у сфері зайнятості є Міністерство соціальної політики України та його органи на місцях. До спеціальних органів працевлаштування відносяться Державна служба зайнятості Міністерства соціальної політики України, яка складається з центру зайнятості Автономної Республіки Крим, обласних, Київського і Севастопольського міських, районних, міськрайонних, міських та районних у містах центрів зайнятості, центрів організації професійного навчання незайнятого населення і центрів професійної орієнтації населення, інспекцій контролю за дотриманням законодавства про зайнятість населення. До складу професійної служби зайнятості входять також навчальні заклади професійної підготовки незайнятого населення, інформаційно-обчислювальні центри, територіальні та спеціалізовані бюро зайнятості, центри реабілітації населення, підприємства, установи та організації, підпорядковані службі зайнятості.

Діяльність державної служби зайнятості здійснюється під керівництвом Міністерства соціальної політики України, місцевих державних адміністрацій і органів місцевого самоврядування.

Інституційне середовище є важливою складовою при реалізації політики модернізації у сфері зайнятості. В цьому процесі приймають участь такі державні органи (рис. 2):

1) Верховна Рада України – приймає законодавчі акти в сфері регулювання працевлаштування та зайнятості населення;

2) Кабінет Міністрів України – координує діяльність Міністерства соціальної політики України, приймає нормативні акти, щодо проведення політики у сфері зайнятості та сприянні працевлаштуванню;

3) Міністерство соціальної політики України – головним органом у системі центральних

органів виконавчої влади з формування та забезпечення реалізації державної політики у сферах зайнятості населення та трудової міграції, трудових відносин, соціального захисту, соціального обслуговування населення, волонтерської діяльності, з питань сім'ї та дітей, оздоровлення та відпочинку дітей, а також захисту прав депортованих за національною ознакою осіб, які повернулися в Україну. Також Мінсоцполітики України є спеціально уповноваженим центральним органом виконавчої влади з питань забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків, попередження насильства в сім'ї та з питань протидії торгівлі людьми. Мінсоцполітики України є центральним органом виконавчої влади, до повноважень якого належать питання усиновлення та захисту прав дітей.

4) Державна служба зайнятості – основними завданнями якої є: реалізація державної політики у сфері зайнятості населення та трудової міграції; внесення Міністрові пропозицій щодо формування державної політики у сфері зайнятості населення та трудової міграції; сприяння громадянам у підборі підходящої роботи; надання роботодавцям послуг з добору працівників; участь в організації проведення громадських та інших робіт тимчасового характеру; сприяння громадянам в організації підприємницької діяльності, зокрема шляхом надання індивідуальних та групових консультацій; участь у реалізації заходів, спрямованих на запобігання масовому вивільненню працівників, профілактика настання страхових випадків, сприяння мобільності робочої сили та зайнятості населення в регіонах з найвищими показниками безробіття, монофункціональних містах та населених пунктах, залежних від містоутворюючих підприємств; організація підготовки, перепідготовки і підвищення кваліфікації безробітних з урахуванням поточної та перспективної потреби ринку праці; проведення професійної орієнтації населення; додаткове сприяння у працевлаштуванні окремих категорій громадян, які неконкурентоспроможні на ринку праці; здійснення контролю за використанням роботодавцями та безробітними коштів Фонду загальнообов'язкового державного соціального страхування України на випадок безробіття [13].

5) Обласні державні адміністрації – забезпечують виконання державних і регіональних програм соціально-економічного та культурного розвитку, програм охорони довкілля, програми зайнятості населення області, та взаємодіють з органами місцевого самоврядування;

6) Міські ради – співпрацюють з обласними державними адміністраціями в сфері виконання програм соціально-економічного розвитку та програм зайнятості населення;

7) Інститути громадського суспільства – здійснюють моніторинг виконання державних та

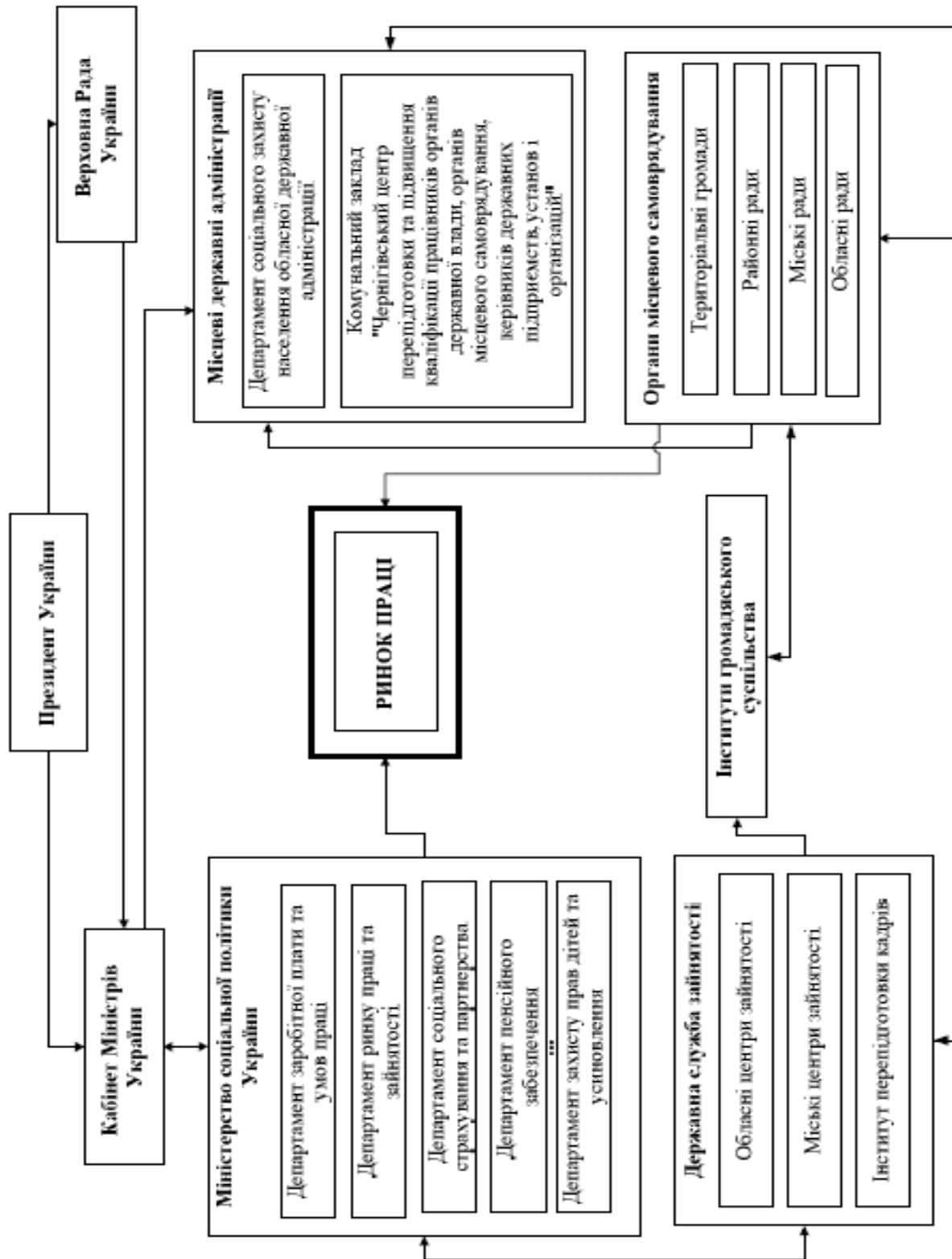

Рис. 2. Інституційне середовище ринку праці*

* Складено автором

регіональних програм зайнятості населення та розповсюдження його результатів в засобах масової інформації, а також займаються правовими питання з захисту прав безробітних та ін.

Для подолання інституційної недосконалості вітчизняного ринку праці та вирішення виявлених інституційних проблем, на нашу думку є необхідним: вдосконалити трудове законодавство та законодавство про зайнятість населення, наприклад, прийняття Трудового кодексу України, привести норми трудового законодавства у відповідність до міжнародних норм та ін.; переглянути систему державного управління в сфері зайнятості населення, зокрема, передбачити більш широку участь регіонів в регулюванні ринку праці, розмежувати повноваження державних та регіональних органів виконавчої влади; внести зміни до Закону України «Про зайнятість населення»; здійснювати постійний моніторинг ситуації на ринку праці при

цьому необхідно постійно вдосконалювати систему моніторингу та прогнозування ситуації на ринку праці; сприяти розвитку кадрового потенціалу країни, зокрема, створювати фонди зайнятості на підприємствах з метою фінансування процесів вивільнення, перерозподілу та перекваліфікації працівників, залучати до фінансування кошти інших зацікавлених підприємств та ін.

Висновки та перспективи подальших досліджень. Отже виходячи із проведеного дослідження можна сказати, що особлива роль при формуванні інститутів ринку праці належить формальним інститутам, серед яких найвагоміше значення мають інститути та норми трудового законодавства. Запровадження запропонованих заходів в життя дозволить покращити інституційну складову ринку праці та дозволить більш точно визначити попит та пропозиції робочої сили на ньому.

Список літератури

1. Гончарова С.Ю. Аналіз інституційного середовища вітчизняного ринку праці / С.Ю. Гончарова, Ю.В. Осадча. – [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://repository.hneu.edu.ua/jspui/handle/123456789/4735>
2. Williamson О.Е. The economic institution of capitalism. – New York; London: Routledge, 1985. – Р.4.
3. Рибак Г.І. Інституціональні фактори підвищення якості життя населення регіонів України / Г.І. Рибак. – [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://khg.kname.edu.ua/index.php/khg/article/view/74>
4. Терон І.В. Модернізація соціально-трудових відносин: сценарії, пріоритети, ефекти / І.В. Терон [Електронний ресурс] // Економічний часопис ХХІ. – № 7-8(1). – 2013. – С. 97-100 – Режим доступу до журн.: http://irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis_nbuv/cgiirbis_64.exe?C21COM=2&I21DB.
5. Пирожков С.І. Вибрані наукові праці: У 2 т. – Т.1. Демографічний і трудовий потенціал. – К.: Київ. нац. торг.-екон. ун-т, 2008. – 934 с.
6. Онікієнко В.В. Ринок праці та соціальний захист населення України: ретраналіз, проблеми, шляхи вирішення: [науково-аналітична монографія] / В.В. Онікієнко – К.: Ін-т демографії та соціальних досліджень імені М.В. Птухи НАН України, 2013. – 456 с.
7. Davis L. Institutional Change and American Economic Growth / L. Davis, D. North. – Cambridge, 1971. – Р. 5-6.
8. Норт Д. Інститути./Д.Норт – [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://www.koism.rags.ru/teach/lectures/01.php>
9. Звіт про конкурентоспроможність України 2012 [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://www.feg.org.ua/docs/FEG_report_2012_body_ua_20.11.2012.pdf
10. Закон України «Про зайнятість населення» від 05.07.2012 № 5067-VI. [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/5067-17>
11. Кодекс законів про працю України від 10.12.1971 № 322-VIII [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/322-08>
12. Положення про Міністерство соціальної політики України від 06.04.2011 № 389/2011 [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/389/2011> (Указ Президента)
13. Положення про Львівську службу зайнятості від 16.01.2013 № 19/2013. [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/19/2013> (Указ Президента)

Анотація

Богдан Ворвинец

НАПРАВЛЕНИЯ МОДЕРНИЗАЦИИ ИНСТИТУЦИОНАЛЬНОЙ СРЕДЫ В СФЕРЕ ЗАНЯТОСТИ

Исследуются условия формирования институциональной среды рынка труда в Украине. Определен ряд факторов, влияющих на формирование институциональной среды, приведена схема институциональной среды рынка труда и предложен ряд направлений его модернизации.

Ключевые слова: модернизация, институциональная среда, рынок труда, формальные институты, неформальные институты, занятость.

Summary

Bogdan Vorvynec

DIRECTIONS MODERNIZATION OF THE INSTITUTIONAL ENVIRONMENT OF EMPLOYMENT

The article investigates the conditions of formation of the institutional environment of the labor market in Ukraine. Identified a number of factors that influence the formation of the institutional environment, is a diagram of the institutional environment of the labor market and proposed a number of areas of its modernization.

Keywords: modernization, institutional environment, labor market, formal institutions, informal institutions, employment.